

νακὸς κάρει νὰ τρέξει κατὰ τὴν πόρτα ἀκολουθούμενος ἀπὸ τὸν Φωτικλῆ, μὰ στὸ μεταξὺ ἐμφανίζεται στὴν πόρτα ὁ Περικλῆς μὲ τὸ πιστόλι στὸ χέρι. Πίσω του, μὲ ὑφος τρομαγμένο, φαίνονται ὁ Γιάλλονδος καὶ ὁ Τριγγῆς. Σταματᾶ στὸ κατῶφλι).

Περικλῆς. — Ὁ φτωχὸς βρῆκε τὸ δίκηο του... Ἀντρέα... γειά σου... ἔρχεται ἡ ἀστυνομία.

(¹Αγκαλιάζεται μὲ τὸν Ἀντρέα ἐνῷ πέφτει ἡ αὐλαία).

(ΤΕΛΟΣ)

ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΓΙΑ ΤΟ “ΠΕΡΙ ΤΕΧΝΗΣ” ΤΟΥ Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΥ

“Ο ἀγαπητὸς φίλος καὶ πολύτιμος συνεργάτης μας κ. Τέλλος ¹Αγρας θὰ μᾶς ἐπιτρέψει νὰ τοῦ ἀπαντήσουμε σὲ μερικὲς κριτικὲς παρατηρήσεις του πάνω στὸ «Περὶ Τέχνης» τοῦ Παπανούτσου πὸν δημοσιεύτηκαν στὸ τεῦχος τῆς 15 Ιουλίου τῆς «Νέας Ἐστίας». Η «Ἀλεξανδρινὴ Τέχνη» ἐνδιαφέρομθηκε καὶ ἐνδιαφέρεται θερμὰ γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Παπανούτσου. Πολλές, πλεῖστες σελίδες τῶν βιβλίων του δημοσίεψει καὶ θὰ δημοσίεψει πολὺν ἀκόμα τυπωθοῦν σὲ βιβλίο καὶ δοθοῦν στὴ δημοσιότητα. Καὶ σὲ πολλὲς περιστάσεις τόνισε τὴ σημασία τῶν φιλοσοφικῶν του στοχασμῶν, ἰδιαίτερα στὴν ἐκτίμηση τῶν ἔργων Τέχνης, στὴν Κριτικὴν. Δὲν τῆς ἐπιτρέπεται λοιπὸν νῦν ἀφῆσει ἀσχολίαστες τὶς κρίσεις ἐνὸς λογίου τῆς περιωπῆς τοῦ κ. Τέλλου ¹Αγρα πάνω στὸ ἔργο αὐτό, τὴ στιγμὴ μάλιστα ποὺ νομίζει ὅτι μὲ αὐτές ὅχι μόνο ἀδικεῖται ἡ σημασία, ἀλλὰ πρὸ πάντων παρανοεῖται τὸ πραγματικὸ περιεχόμενο καὶ ἡ ἀληθινὴ φορὰ τῶν προσπαθειῶν ἐνὸς ἀνθρώπου ποὺ πρῶτος καὶ μόνος μέσα στὴν Ἑλλάδα ἀγωνίζεται σήμερα νὰ δώσει ἔνα προσωπικὸ ἐντελῶς καὶ νέο σύστημα φιλοσοφικῆς ἐναιένισης τῶν αἰσθητικῶν, ἥθικῶν καὶ γνωσιολογικῶν προβλημάτων—ἔνα σύστημα φιλοσοφικό.

Ο κ. Τέλλος ¹Αγρας γράφει: «Ο χαρακτήρας τοῦ ἔργου τοῦ κ. Παπανούτσου, καὶ ἡ μεγαλύτερὴ του συγχρόνως ἀρετὴ, είναι τοῦτος: παρουσίαση τῶν ξένων θεωριῶν καὶ τῶν Ἀρχῶν γιὰ τὴν Τέχνη... ἔνας περίπατος μέσα ἀπὸ τὶς αὐθεντικὲς αἰσθητικὲς πηγές». Λοιπὸν ὅχι ἔδω είναι ἡ

βασικὴ πλάνη. Τέτοιος δὲν εἶναι ὁ χαρακτήρας τοῦ «Περὶ Τέχνης». Γιατὶ ἀν σκοπός του ἦταν τὸ παρουσίασμα τῶν ἔνεων θεωριῶν πάνω στὰ προβλήματα τῆς Τέχνης, τότε πρέπει νὰ ὅμοιογήσομε ὅτι ἀπέτιχε. Ἐχει παραλείψει πλῆθος αἰσθητικῶν θεωριῶν. Καὶ πάλι δύσει ἀναλύει τὶς δίνει ὅχι στὸ σύνολό τους, ἀλλὰ ἀπτὴ μιὰ μόνο πλειρά τους. Τὸ κάνει αὐτὸ ἀπὸ ἄγνοια ἢ ἀπὸ ἐπιπολαιότητα ὁ Παπανοῦτσος; Οὔτε τὸ ἔνα μπορεῖ νὰ τοῦ καταλογίσει κανείς, οὔτε τὸ ἄλλο. Γιατὶ μὲ τὰ βιβλία του (ἄς σημειωθεῖ ὅτι δὲν ἔχει γράψει μόνο «Ελληνικά, οὔτε ἔνα μόνο καὶ δυὸ) ἔχει ἀποδεῖξει ὅτι εἶναι ἐνήμερος, ὅσο λίγοι στὴν «Ελλάδα, ὅλων τῶν φειμάτων τῆς εὐρωπαϊκῆς διανόησης ἀπάνω στὰ προβλήματα ποὺ καταπιάνεται, καὶ ὅτι ἔρει νὰ ἔρειν ἂ καὶ νὰ πραγματεύεται ἔνα ζήτημα μεθοδικά, σεβαρά, ἐπιστημονικά. »Αρα; »Αρα ὁ χαρακτήρας του «Περὶ Τέχνης» τοῦ Παπανοῦτσου εἶναι ἄλλος. Εἶναι, καθὼς τὸ λέει οητὰ ὁ ἵδιος στὸν πρόλογό του, ἡ ἀνάπτυξη καὶ ἡ σιερέωση τῶν αἰσθητικῶν του ἀρχῶν πούδωσε σύντομα καὶ ἐπιγραμματικὰ μέσα στὶς πρῶτες ἑκατὸ σελίδες τοῦ προηγούμενου βιβλίου του: «Τριλογία τοῦ Πνεύματος» («Γράμματα» 1928). Τὸ «Περὶ Τέχνης» μολονότι αὐτοτελές, δὲν εἶναι βιβλίο αὐθύπαρχο. Προϋποθέτει τὴν «Τριλογία». Ὁ ἵδιος στὸ ἔξωφύλλο τὸ λέει: εἶναι τὸ δεύτερο μιᾶς σειρᾶς ἀπὸ πέντε βιβλία ποὺ ἔγκαινίασε ἡ «Τριλογία». Πῶς δὲν τὸ πρόσεξε αὐτὸ ὁ κ. Τέλλος «Ἀγρας; Πῶς δὲν εἶδε ὅτι τὸν ἀναγνώστη ποὺ τὸν πηγαίνει μὲ τὸ «Περὶ Τέχνης» περίπατο μέσον ἀπὸ πρὸν δασκαλεμένο μὲ τὴν «Τριλογία» του πῶς νὰ ἀντικρύζει καὶ πῶς νὰ ἔκτιμα τὰ μεγάλα προβλήματα τῆς Τέχνης. Ὁ ἵδιος ὁ κ. Τέλλος «Ἀγρας ὅμολογει «Ἄλλο» οὔτε τοῦτο σημαίνει πῶς ὁ κ. Παπανοῦτσος στάθηκε ἀπλὸς μεταφραστής, τὸ πολὺ σχολιαστής, ἐπαίτης «ξένης τραπέζης». Ὁ συνεκτικός, δηλαδὴ **ὅ προσωπικός**, δεσμὸς ποὺ διαρθρώνει τὸ βιβλίο του φαίνεται ἐν πρώτοις ἀπὸ τὴν ὥρισμένη του στάση ἀπέναντι στὶς πηγές του καὶ ἀπὸ τὴν ἐκλογή τους. Πῶς συμβιβάζονται τὰ λόγια τοῦτα μὲ ἐκεῖνα ποὺ παραθέσαμε πιὸ πάνω; Ἐκεῖνος ποὺ παρουσιάζει μιὰ ξένη θεωρία, ἔνα μόνο κυτάζει: πῶς νὰ τὴν δώσει πιστά, ἀπλᾶ, ἀναλυτικὰ ὥστε νὰ τὴν κατανοήσουν οἱ ἀναγνώστες, δρθὰ καὶ πλέον. Ὁποιος δῆμος ἔχει μιὰ ὥρισμένη προσωπικὴ στάση ἀντίκρου στὶς πηγές, αὐτὸς κιὰ δὲν παρουσιάζει τὸν ἄλλον, ἀλλὰ μέσον τοῦ ἄλλου τὸν ἵδιο τὸν ξανιό του. Καὶ αὐτὸ πραγματικὰ κάνει ὁ Παπανοῦτσος.

Ούτε σχολιαστής τῶν ἄλλων εἶναι, οὔτε ἐκλεκτικός : Νὰ πάρει αὐτὸς ἀπὸ τὸν ἔνα, ἐκεῖνο ἀπὸ τὸν ἄλλο καὶ νὰ φτιάξει μὲ τέτοια ψίχουλα τὸ δεῖπνο του. Αὐτὸς ἔξετάζει τὰ ξένα φαγητὰ **χορτάτος** καὶ γιὰ τοῦτο τὰ ἐκθέτει καὶ τὰ κριτικάρει μὲ δξυδέρκεια καὶ αὐστηρότητα. Αὐτὸς ἔχει τὴ δικῆ του **σταθερὴ** γραμμή. Τὴν ἔδειξε στὴν «Τοιλογία» του. Καὶ γιὰ νὰ τὴν δεῖξει ἀκόμη σαφέστερα παρουσιάζει στὸ «Περὶ Τέχνης» τὶς γραμμὲς τῶν ἄλλων, γιὰ νὰ καταλάβουν οἱ ἀναγνῶστες του πόσο δροθύτερη, σαφέστερη, σταθερότερη, πληρέστερη εἶναι ἡ δικῆ του ποὺ τὴν ξέρουν ἡ δη ἀπὸ πρίν.

“Αν είχε αὐτὰ ὑπὸ ὅψει του, θὰ μποροῦσε ὁ κ. Τέλλος “Αγρας νὰ δώσει μόνος του τὴν ἀπάντηση σὲ δυὸς ἀπορίες ποὺ διατυπώνει στὴν Κριτική του. Πρῶτο : γιατὶ ὁ προκαταβολικὸς δρισμὸς τῆς Τέχνης δίνεται μέλις στὸ β. κεφ. τοῦ βιβλίου, ἐνῶ στὸ α. ἔξετάζεται τὸ ἀν ἔχουν οἱ πρωτόγονοι λαοὶ Τέχνη, χωρὶς ὅμως νὰ λέγεται τί εἶναι τέλος πάντων ἡ Τέχνη. Οἱ ἀναγνῶστες τοῦ «Περὶ Τέχνης» ξέρουν, δφεύλουν νὰ ξέρουν (ἀφοῦ τὸ βιβλίο τοῦτο εἶναι τὸ δευτέρῳ μιᾶς σειρᾶς) ἀπὸ τὴν «Τοιλογία» τί εἶναι γιὰ τὸν συγγραφέα τὸ καθαυτὸ αἰσθητικὸ φαινόμενο, τί ἡ Τέχνη ὡς ἔργο καὶ τί ὡς προσπάθεια. Ό Παπανοῦτσος τὰ προϋποθέτει αὐτὰ καὶ γιὰ τοῦτο δὲν βιάζεται νὰ κατατοπίσει ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοὺς ἀναγνῶστες του. Δεύτερη ἀπορία : Γιατὶ ὁ συγγραφέας τιτλοφορεῖ τὰ κεφάλαιά του ἔτσι δπως τὰ τιτλοφορεῖ κι ὅχι δπως θὰ ἥθελε ὁ κ. Τέλλος “Αγρας. Π.χ. «Η Τέχνη ὡς ἔργο» καὶ ὅχι «Η Τέχνη ὡς ἔργο **καὶ ὁ Kant**». Σκοπὸς τοῦ συγγραφέα δὲν εἶναι νὰ διδάξει τοὺς ἀναγνῶστες του τὴν αἰσθητικὴν τοῦ Kant. Δὲν εἶναι ἔγχειρίδιο ἐκλαϊκευμένης αἰσθητικῆς τὸ βιβλίο του. Ό Kant καὶ ἡ αἰσθητικὴ φιλοσοφία του εἶναι γιὰ τὸν συγγραφέα ἔνα μέσον γιὰ ν' ἀναπτύξει, γιὰ νὰ στερεώσει στὴν ἐκτίμηση τῶν ἀναγνωστῶν του τὴ δικῆ του αἰσθητικὴν φιλοσοφία. Τὸ ᾴδιο παρακάτω ὁ Freud, ὁ Taine, ὁ Croce κ.ο.κ. Οἱ τίτλοι τοῦ «Περὶ Τέχνης» μπῆκαν ἔτσι καθὼς εἶναι γιὰ νὰ θυμίσουν στοὺς ἀναγνῶστες τὶς ἀντίστοιχες παραγράφους, τὰ σχετικὰ προβλήματα τῆς «Τοιλογίας τοῦ Πνεύματος». Αὐτὸς εἶναι ὁ βαθύτερος λόγος, γιὰ τὸν δποῖο εἶναι ἔτσι διατυπωμένοι. “Αν ὁ κ. Τέλλος “Αγρας, καὶ μερικοὶ ἄλλοι ἀναγνῶστες τοῦ βιβλίου δὲν θέλουν ἡ δὲν ζητοῦν νὰ διαβάσουν μέσα στὸ «Περὶ Τέχνης» τὶς προσωπικὲς ἀντιλήψεις τοῦ συγγραφέα ἄλλὰ τὰ ξένα αἰσθητικὰ συστήματα ποὺ ἀναλύει, δικαίωμά τους. **Καὶ** ὡς πρὸς τοῦτο εἶναι ὠφέλιμο

τὸ βιβλίο του. Μὰ δὲν εἶναι αὐτὸς ὁ σκοπὸς τοῦ ἔργου. Καὶ ἐκεῖνος ποὺ θὰ τὸ κρίνει πρέπει νὰ τὸ κρίνει σύμφωνα μὲ τὶς ὑποσχέσεις ποὺ δίνει μ' αὐτὸς ὁ συγγραφέας καὶ δχι σύμφωνα μὲ τὸ πῶς βρίσκει ὅτι μπορεῖ τὸ βιβλίο τοῦτο νὰ ἔξυπηρετήσει τὸ ἀναγνωστικὸ κοινὸν τὸν ἴδιον τὸν κριτικό. Καὶ κάποιες θετικὲς ἀντιρρήσεις ἔχει ἀντίκου στὸ περιεχόμενο τοῦ βιβλίου ὁ φίλος κ. Τέλλος "Αγρας. Αὐτὲς δμως εἶναι σωστοὶ γρίφοι. Χωρὶς νὰ θέλομε νὰ τὸν θίξουμε (ξέρει πόσο τὸν ἐκτιμοῦμε καὶ πόσο προσέχομε τὰ γραφόμενά του) δμολογοῦμε ὅτι μὲ δλες μας τὶς προσπάθειες δὲν κατορθώσαμε νὰ καταλάβομε τί θέλει νὰ πει, ὅταν γράφει : «Τὸ κεφ. α.' μποροῦσε νὰ περιορισθῇ στὴν ἐκ νέου πιστοποίηση ἐνδες καὶ ἀδιαφοροποιήτου αἰσθήματος τῶν πρωτογόνων, τοῦ **Φρησκευτικοῦ**, κι' ἀπ' αὐτό, τὸ πρωτογενές πὼς βγῆκαν ἀργότερα, σὰν συνάλληλα καὶ ἡ (αἰσθητικὴ) Τέχνη, καὶ ἡ (αἰσθητικὴ) Φιλοσοφία, καὶ ἡ (αἰσθητικὴ) **"Επιστήμη** («La science pour la science— ὁ Παπανκαρὲ, θαρρῶ, τὸ εἶπε»). **"Άν** ἐννοεῖ μὲ τοῦτα ὅτι ἀπὸ τὴν ἀνακατωμένη, θολὴ καὶ ἀδιαφοροποίητη ψυχικὴ ἐνέργεια, ποὺ χαρακτηρίζει τὴν ψυχὴ τοῦ πρωτόγονου ἀνθρώπου, βγῆκε μὲ τὸν καιοδὸ καὶ ξεκαθαρίστηκε τὸ αἰσθητικὸ φαινόμενο (ὅπως καὶ τὸ ἥθικὸ καὶ τὸ ἐπιστημονικὸ) αὐτὸς ἀναπτύσσει φαρδυὰ πλατυνὰ καὶ στὸ Κεφαλ. α.' ὁ Παπανοῦτσος. Τί σημαίνει δμως ἐκεῖνο τὸ ἐπίθετο **αἰσθητικὴ** κοντὰ στὸ οὐσιαστικὸ **"Επιστήμη** καὶ τί σχέση ἔχει ἡ **"αἰσθητικὴ ἐπιστήμη** μὲ τὴν **Science pure**, ὅπως τὴν θέλει δχι ὁ Poincaré ἀλλὰ ὁ Renan. («Avenir de la Science»); —**"Άλλο** τόσο—πῶς νὰ τὸ ποῦμε ;—περίεργα εἶναι καὶ τὰ παρακάτω λεγόμενα τοῦ κ. Τέλλου **"Αγρα**: «**"Άλλὰ** τῆς **"Ἀλήθειας**—αὐτῆς τῆς σχετικῆς ἀλήθειας ἔστω—ἡ ἐπιβλητικὴ μιօρφὴ εἶναι κάτι τρίτο, τὸ **"Υπάρχειν** ἢ τὸ **"Ἀποκαλύπτειν**». Εἶναι κάτι τὸ **de facto** καὶ δχι τὸ **de jure**. Τὸ **«γεγονός !»** **"Άλλο** πρᾶγμα δμως εἶναι τὸ **«γεγονὸς»** καὶ ἄλλο ἡ **«ἀλήθεια»**. **"Άλλο** ἡ **«πραγματικότητα»** κι' ἄλλο ἡ **«ιδέα»**. Μὲ τὴ διάκριση αὐτὴ ἀρχίζει τὸ πρῶτο μάθημα τῆς Φιλοσοφίας.

"Ο κ. Τέλλος **"Αγρας** βρίσκει ἀκόμα μίαν ἀντίφαση στὸ τελευταῖο κεφάλαιο τοῦ **«Περὶ Τέχνης»**. **"Οτι** τάχα ὁ κ. Παπανοῦτσος λέγοντας πὼς ἐπέκεινα τῆς Τέχνης (ὅπως καὶ τῆς **"Ηθικῆς** καὶ τῆς **"Επιστήμης**) εἶναι ἡ **Φρησκευτικὴ** ὀλοκλήρωση καὶ ἀποκορύφωση τοῦ Πνεύματος ἀντιφάσκει πρὸς τὸ γενικὸ πνεῦμα τῆς **σχετικότητας** ποὺ διαπνέει τὴ σκέψη του. Γιατί ἀντιφάσκει ; **"Ο** Παπανοῦτσος

δὲν προτείνει, δὲν δογματίζει μίαν ώρισμένη «ἀπόλυτη» θρησκευτική ἐνατένιση τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς, γιὰ νὰ τοῦ πεῖς ότι ἔτσι ἀναιρεῖ τὰ λεγόμενά του πώς κάθε ἰδέα εἶναι σχετική ὡς ἐκφραση μιᾶς συνείδησης. Απλῶς διαπιστώνει τὸ γεγονός ότι ἡ Τέχνη δὲν δίνει στὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου τὴν δριστικὴ ἀπολύτρωση καὶ γιὰ τοῦτο ἀκόμα κ'οἱ πιὸ μεγάλοι μῆστες της ζήτησαν τὸ λυτρωμὸ ἐπέκεινα τῆς ὁμορφιᾶς—στὴν «Ἄγιότητα!» Ποῦ εἶναι σὲ δλα αὐτὰ ἡ ἀντίφαση; "Η ἡ «ρητορεία» δπως λέει δ κ. Τέλλος" Αγρας; "Ομολογοῦμε ότι ἐμεῖς οὕτε τὴ μιὰ βλέπομε, οὕτε τὴν ἄλλη.

Οἱ σύντομες αὐτὲς παρατηρήσεις δείχνουν, ὑποθέτομε, ότι βιβλία σὰν τὸ «Περὶ Τέχνης» τοῦ Παπανούτσου γιὰ νὰ κατανοηθοῦν δρομὰ καὶ σ' δλο τὸ βάθος τους χρειάζονται μεγάλη προσοχὴ ἀπὸ τὸν ἀναγνώστη. Πρόχειρα καὶ βιαστικὰ δὲν μποροῦν νὰ διαβαστοῦν. Πολὺ λιγότερο νὰ ἐκτιμηθοῦν. Καὶ τὸ δυστύχημα εἶναι ότι τὸ λιγότερο ποὺ προσέχουντες πολλοὶ "Ελληνες εἶναι τὰ βιβλία ποὺ διαβάζουντες.

"Ασφαλῶς ὁ ἔκλεκτὸς λόγιος κ. Τέλλος "Αγρας δὲν ἀνήκει σ' ἔκείνους ποὺ δὲν προσέχουν τὰ δσα διαβάζουν.

Τὸ ἐναντίον καὶ προσέχει καὶ εἶναι σὲ θέση νὰ νιώθει πολλά, πλεῖστα πράγματα. Γι' αὐτὸ καὶ νομίσαμε φρόνιμο ν' ἀπαντήσομε στὶς κριτικές του παρατηρήσεις ἀπάνω στὸ «Περὶ Τέχνης». Εἴμαστε δὲ βέβαιοι ότι ἀν θελήσει νὰ ξαναδιαβάσει τὸ βιβλίο αὐτὸ (τέτοια βιβλία καὶ δυὸ καὶ τρεῖς φυρόες διαβάζονται) θὰ βεβαιωθεῖ ότι μ' δλους τοὺς ἐπαίνους ποὺ τοῦ κάνει δὲν ἀπόδοσε «τὰ τοῦ Καίσαρος τῷ Καίσαρι» δπως νο μίζει.

P. S.

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

ΒΕΛΛΗ - ΝΕΛΛΗ «Στὰ γυρίσματα τῶν ρυθμῶν». (Πειραιᾶς, 1930). Λίγα πρωτόλεια ποιήματα. Ξεχωρίζουν σ' αὐτὰ ποὺ καὶ ποὺ μερικὲς ἐπιτυχημένες ἐκφράσεις, ἄλλὰ γενικά ἡ κοινοτυπία είνε τὸ στοιχεῖο τους ποὺ κυριαρχεῖ. Κάποιο λεπτὸ αἰσθήμα διαφαίνεται ποὺ ὁ ποιητής διώσει δὲν κατορθώνει νὰ μᾶς τὸ ὑποβάλῃ, μετουσιώνοντάς το σὲ Τέχνη.

Τὰ ποιήματα «Προσδοκία» καὶ «Οταν οἱ πρόγονοι ξυπνοῦν» θυμίζουν Καίσαρα Εμμανουήλ, τὸ «Μιὰ πενιχρὴ παράκληση»,